

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

เรื่อง หลักนิติธรรม

จัดทำโดย พล.อ.ท.ณรงค์ เหล่าธีระเชาวน์
รหัส ๑๒๐๑๕๖

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการฝึกอบรม
หลักสูตร หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๑
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

เรื่อง หลักนิติธรรม

จัดทำโดย พล.อ.ท.ณรงค์ เหล่าธีระเขาวน
รหัส ๑๒๐๑๕๖

หลักสูตร หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๑ ปี ๒๕๕๖
วิทยาลัยรัฐธรรมนุญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ
รายงานนี้เป็นความคิดเห็นเฉพาะบุคคลของผู้ศึกษา

บทความ : หลักนิติธรรม

ผู้เขียน : พล.อ.ท.ณรงค์ เหล่าธีระเชาวน์

บทคัดย่อ

หลักนิติธรรม เป็นการปกครองประเทศโดยกฎหมาย เพื่อให้ประชาชนมีความเสมอภาคกัน ซึ่งกระบวนการเสริมสร้างหลักนิติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม จะเป็นกระบวนการเสริมสร้างทางด้านวัฒนธรรม ด้านสังคมและด้านการเมืองพร้อมๆกันไป อีกทั้งยังเป็นการแสดงสปีริตของความเป็นประชาธิปไตยในการที่จะบริหารบ้านเมืองด้วยความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีหรือหลักธรรมาภิบาลนั่นเอง จะต้องส่งเสริมให้เกิดระบบยุติธรรมทางเลือกภาคพลเมืองให้มากขึ้น เพื่อให้ประชาชนรับรู้และตระหนักในศักยภาพของตนเองในการอำนวยความสะดวกเป็นธรรมในระดับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งการพัฒนาทางเลือกนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างรูปธรรมของหลักนิติธรรมที่จับต้องได้และจะนำไปสู่ความเป็นนิติรัฐด้วยประชาชนเอง ถือได้ว่าหลักนิติธรรมนั้นเป็นหลักสำคัญของนิติรัฐ ตลอดจนเป็นรากแก้วของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยแท้

คำสำคัญ

นิติรัฐ

รากแก้ว

หลักธรรมาภิบาล

Title The Rule of Law
Author Narong Laoteerachao

Abstract

The Rule of Law is generally to use the laws to provide the public are impartial. The way to build the Rule of Law in society was promote culture,society and politics in the meantime. Moreover it also shown sprite of democracy to manage nation by transparency,can audits and promote Justice system in citizen sectors for develope people to know and be conscious in self-ability of fairness in local society which alternative development is beginner for substantial of the Rule of Law. It brings about to Legal state by people in country.So,The Rule of Law is important principles for Legal State and truly Foundation of Democracy.

Key word : Legal State

: Primary root

: Good governance

ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๐

พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องการทำงาน เพื่อให้กำลังใจให้การทำงานประสบความสำเร็จและมีความสุขอย่างแท้จริง ความว่า เมื่อมีโอกาสและมีงานทำควรเต็มใจทำโดยไม่จำเป็นต้องตั้งข้อแม้หรือเงื่อนไขอันใด ไว้ให้เป็นเครื่องกีดขวาง คนที่ทำงานได้จริงๆนั้น ไม่ว่าจะจับงานสิ่งใดย่อมทำได้เสมอ ถ้ายิ่งมีความเอาใจใส่ มีความขยันและความซื่อสัตย์สุจริต ก็ยิ่งจะช่วยให้ประสบผลสำเร็จในงานที่ทำสูงขึ้น

ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยมีอำนาจธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทยและพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขใช้อำนาจทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและศาล ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญมาตรา 3 ในวรรคสอง บัญญัติว่า การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและศาล คือองค์กรที่ใช้อำนาจธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ รวมทั้งองค์กรอื่นๆตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐทั้งหมดต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม ซึ่งถือว่าเป็นหลักพื้นฐานของกฎหมายและเป็นอุดมการณ์สูงสุดของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่บัญญัติรับรองเรื่องหลักนิติธรรมไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยกำหนดให้องค์กรทุกองค์กรและบุคลากรของทุกองค์กรต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองประเทศไทยที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หลักนิติธรรมในภาษาอังกฤษคือ The Rule of Law เป็นหลักพื้นฐานประการหนึ่งแห่งกฎหมายที่นักกฎหมายพยายามที่จะนำหลักนี้ไปปรับใช้ในการปกครองประเทศ เพื่อให้สังคมในประเทศของตนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและเป็นธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้คำแปลของคำว่า นิติธรรม หมายถึงหลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย เป็นแนวคิดที่มีมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เกิดจากการค้นหาหลักการปกครองที่ดีที่สุด โดย เพลโต นักปราชญ์ชาวกรีก ได้แบ่งจิตมนุษย์ออกเป็น ๓ ภาค คือ

ภาคแรก คือจิตเป็นธรรมหรือปัญญาคือ reason แสดงออกด้วยคุณธรรมที่เป็นปัญญาหรือความเฉลียวฉลาดคือ Wisdom

ภาคสอง คือส่วนที่เป็นเจตนาคือ Spirit แสดงออกด้วยคุณธรรมที่เป็นความกล้าคือ Courage

ภาคสาม คือความต้องการหรือค้นหา Desire แสดงออกด้วยคุณธรรมที่ใช้คำว่าความพอเหมาะพอควรคือ Proportional

ความคิดของเพลโต การปกครองที่ดีที่สุดจะต้องเป็นการปกครองโดยผู้ที่อุดมปัญญาคือมีความเฉลียวฉลาดและรู้ว่าอะไรเป็นธรรมอะไรผิด ซึ่งการปกครองบ้านเมืองจะเน้นหนักคือความถูกต้องชอบธรรม เป็นคนดีมีคุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการปกครองบ้านเมือง ที่ไม่สามารถหาผู้ที่สมบูรณ์แบบเช่นนี้ได้ จึงให้ความสำคัญกับกฎหมาย โดยกำหนดว่า กฎหมายเป็นสิ่งสูงสุดและการปกครองจะต้องดำเนินตามกฎหมาย หากสังคมสามารถสร้างระบบกฎหมายที่ดีและเป็นธรรมได้ให้คนประพฤติปฏิบัติ คนที่คิดจะทำความชั่วหันกลับมาคิดทำความดี

ส่วนอริสโตเติล ลูกศิษย์ของเพลโต บอกว่าการมีชีวิตในสังคมของมนุษย์จะเป็นไปได้ต่อเมื่อเป็นไปภายใต้หลักเหตุผลและความยุติธรรม การมีชีวิตของคนในสังคมจะปกติสุขขึ้นอยู่กับการใช้เหตุผลและความยุติธรรมในการอยู่คือต้องอยู่ภายใต้กฎหมายสังคมที่มีระเบียบและเป็นธรรมจะสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์มากที่สุดที่จะอยู่ร่วมกันและนำไปสู่ภาวะที่สมบูรณ์ด้วยในทางกลับกัน มนุษย์ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้กฎหมาย ไม่ถูกกำกับด้วยเหตุผล อาจใช้ความสามารถฉลาดของตนไปในทางที่ผิดจะเป็นสิ่งเลวร้ายและอันตรายที่สุด ดังนั้นการปกครองที่ดีที่สุดคือการปกครองโดยใช้เหตุผลเป็นการปกครองโดยกฎหมายเป็นใหญ่ เพราะกฎหมายคือเหตุผลที่ปราศจากกิเลส

คำว่า “หลักนิติธรรม” มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Rule of Law ซึ่งมีผู้ให้คำแปลไว้หลากหลาย อาทิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า “หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย” บ้างก็แปลว่า “หลักการปกครองด้วยกฎหมาย” หรือ “หลักแห่งกฎหมาย” หรือ “หลักกฎหมาย” “กฎของกฎหมาย” “หลักความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย” “หลักความยุติธรรมตามกฎหมาย” “หลักธรรม” “หลักธรรมแห่งกฎหมายหรือนิติปรัชญา” “นิติธรรมวินัย” “ธรรมะแห่งกฎหมาย” หรือ “นิติสดมภ์” ฯลฯ แต่คำแปลที่ได้รับความนิยมและใช้กันแพร่หลายโดยทั่วไปคือคำว่า “หลักนิติธรรม” อันที่จริงคำว่า “หลักนิติธรรม” ที่มาจากคำว่า Rule of Law ไม่ใช่คำใหม่ในวงการกฎหมายของประเทศไทย นักวิชาการและนักกฎหมายไทยได้ยืมและรู้จักกับคำว่าหลักนิติธรรมกันมานานพอสมควร แต่เนื่องจากหลักนิติธรรมเป็นแนวคิดที่กำเนิดและพัฒนาขึ้นก่อนในประเทศอังกฤษ อันมีระบบกฎหมาย แนวคิดและสภาพแวดล้อมที่ต่างจากกฎหมายไทย ประกอบกับหลักนิติธรรมเป็นหลักคิด

ที่เป็นนามธรรม เป็นเรื่องที่ยากเข้าใจและมีพลวัตรตลอดเวลา นักคิด นักกฎหมาย นักวิชาการได้อธิบาย ให้ความหมาย องค์กรประกอบ สาระสำคัญ ฯลฯ ของคำว่าหลักนิติธรรมไว้ไม่ตรงกันเสียทีเดียว เหตุต่าง ๆ เหล่านี้จึงอาจทำให้นักกฎหมายและบุคคลต่าง ๆ มีความเข้าใจ ความหมาย องค์กรประกอบ สาระสำคัญ และความสำคัญของหลักนิติธรรมแตกต่างกันไป

อย่างไรก็ตาม แม้ในสภาวะการณ์ที่นักคิด นักกฎหมายอาจอธิบายและเข้าใจความหมาย องค์กรประกอบ สาระสำคัญ และความสำคัญของหลักนิติธรรมแตกต่างกันไป แต่ในช่วงหลายปีที่ประเทศไทยประสบวิกฤตความแตกต่างทางความคิดเห็น นักกฎหมาย นักวิชาการ องค์กรต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนทั่วไปกลับพูดถึงและกล่าวอ้างให้ทุก ๆ ฝ่ายเคารพและยึดหลักนิติธรรมมากเป็นพิเศษจนทำให้สรุปได้ว่า ไม่ว่าแต่ละบุคคลจะเข้าใจความหมาย สาระสำคัญหรือองค์กรประกอบของหลักนิติธรรมตรงกันหรือไม่ อย่างไร แต่ทุกคนเคารพและยึดหลักนิติธรรม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐

หลักนิติธรรม อันเป็นแนวคิด ทฤษฎีที่มีสภาพนามธรรม ได้ถูกทำให้ปรากฏในบทบัญญัติแห่งกฎหมายอย่างเป็นรูปธรรม จับต้องได้ครั้งแรกโดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทยที่ได้บัญญัติรับรู้ถึงความมีอยู่และความสำคัญของหลักนิติธรรม โดยใช้คำว่า “หลักนิติธรรม” เขียนไว้ในกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน ทั้ง ๆ ที่รัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๕๐ เป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นมาสืบเนื่องจากการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ อย่างไรก็ดี แม้รัฐธรรมนูญ ฉบับอื่น ๆ จะมีได้มีบทบัญญัติที่ใช้คำว่า “หลักนิติธรรม” ไว้โดยตรง แต่ก็มีได้หมายความว่า รัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ มิได้มีบทบัญญัติที่มีเนื้อหาตรงกับหลักการหรือสาระสำคัญของหลักนิติธรรมไว้ อาทิ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ มาตรา ๓๒ บัญญัติไว้ว่า “บุคคลจะไม่ต้องรับโทษอาญา เว้นแต่จะได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำนั้น บัญญัติเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่บุคคลนั้นจะหนักกว่าโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำความผิดมิได้” เป็นต้น

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ หมวดที่ ๕ แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ ๓ แนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน มาตรา ๗๘ (๖) ยังได้บัญญัติไว้ว่า “รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ดังต่อไปนี้ (๖) ดำเนินการให้หน่วยงานทางกฎหมายที่มีหน้าที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานของรัฐตาม

กฎหมายและตรวจสอบการตรากฎหมายของรัฐ ดำเนินการอย่างเป็นอิสระ เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามหลักนิติธรรม”

นับเป็นเรื่องที่ดีมากที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ทำให้ “หลักนิติธรรม” อันเป็นหลักการที่สำคัญอย่างยิ่งยวด ปรากฏขึ้นในตัวบทกฎหมายที่จับต้องได้ (Positive law or Existing law) และอย่างน้อยที่สุดได้ประกาศความสำคัญของหลักนิติธรรมไว้ชัดเจนว่า รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐทั้งหลายต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม ซึ่งมีผลโดยปริยายให้นักกฎหมายต้องทำความเข้าใจเรื่องนี้อย่างจริงจังมากขึ้น

ทั้งนี้ งานทางวิชาการ ย่อมมีความแตกต่างทางความคิดเห็นเป็นธรรมดา จึงไม่ใช่ทำให้ทุกคนเห็นตรงกันให้หมด แต่เป็นความพยายามทำความเข้าใจและสร้างความชัดเจนในส่วนที่เห็นตรงตรงกัน โดยยึดหลักการแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง มาร่วมกันพัฒนาและทำให้หลักนิติธรรมซึ่งเป็นนามธรรมและมีที่มาจากกฎหมายต่างประเทศมาเป็นรูปธรรมชัดเจนในระบบกฎหมายไทยบัญญัติความหมาย สาระสำคัญและผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรมไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม เพื่อให้หลักนิติธรรมเป็นเสาหลักในการค้ำยันให้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปสู่ความเป็นธรรมอย่างแท้จริง ตลอดจนปลูกฝังหลักนิติธรรมนี้ให้หยั่งรากลึกในสังคมกฎหมายไทยเพื่อที่จะได้พัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

หลักนิติธรรม หมายถึง “หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมาย และกระบวนการยุติธรรม จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัดหรือแย้งต่อหลักนิติธรรม และหลักนิติธรรมนี้จะถูกล่วงละเมิดไม่ได้” “ผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม คือ ใช้บังคับไม่ได้”

สาระสำคัญของหลักนิติธรรม ได้แก่

๑. หลักความเป็นอิสระของผู้พิพากษา
๒. กฎหมายไม่มีผลย้อนหลังเป็นโทษ
๓. กฎหมายต้องมีการประกาศใช้ให้ประชาชนทราบ
๔. กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป

๕. เจ้าหน้าที่รัฐจะใช้อำนาจได้ภายใต้การให้อำนาจโดยกฎหมาย

๖. ห้ามยกเว้นความรับผิดชอบให้แก่การกระทำในอนาคต”

กล่าวโดยสรุป ก็คือ กฎหมายซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นต้องมีหลักไว้ให้ยึด มีหลักไว้ให้พัน หากกฎหมายออกนอกหลักที่ปักไว้ ก็ไม่เป็นกฎหมาย ดังนั้น การออกกฎหมาย การใช้บังคับกฎหมาย การตีความกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรม ต้องอยู่ภายใต้หลักยึดนี้ ซึ่งก็คือ หลักนิติธรรม หากออกนอกหลักก็ไม่มีผลใช้บังคับ

หลักนิติธรรม คือหลักที่ใช้กำกับดูแลตรวจสอบ อำนาจอันไม่ชอบธรรมของรัฐสภาและฝ่ายบริหาร และเป็นหลักที่ใช้ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาศาลฎีกา อำนาจอธิปไตยทั้ง ๓ รวมทั้งรัฐธรรมนูญต้องอยู่ภายใต้หลักนิติธรรม

หลักนิติธรรมจึงเป็นเสาหลักที่ปักไว้ให้กฎหมายยึดเพื่อมุ่งไปสู่ความยุติธรรม หลักนิติธรรม จะช่วยป้องกันมิให้กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจเกือบตลอดช่วงประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ นั่น ผู้ปกครองและกฎหมายคือสิ่งเดียวกัน อีกนัยหนึ่งก็คือกฎหมายเป็นเพียงเจตจำนงของผู้ปกครองนั่นเอง ก้าวแรกที่น่าพามนุษยชาติให้หลุดพ้นจากการกดขี่ดังกล่าวก็คือแนวความคิดเรื่องหลักนิติธรรม รวมทั้งแนวคิดที่ว่าผู้ปกครองก็ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายและปกครองประเทศอย่างมีคุณธรรมด้วยวิถีทางของกฎหมาย ระบอบประชาธิปไตยไปไกลกว่านั้นด้วยการสถาปนาหลักนิติธรรม แม้ว่าไม่มีประเทศใดหรือระบอบการปกครองใดในโลกที่ปราศจากซึ่งปัญหา แต่หลักนิติธรรมจะทำหน้าที่ปกป้องสิทธิพื้นฐานด้านการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ และเตือนเราว่าระบบทรราชและภาวะไร้ชื่อแป๊ะไม่ใช่ทางเลือกเพียงประการเดียวของมนุษยชาติ

หลักนิติธรรมหมายความว่าไม่มีบุคคลใด ประธานาธิบดี หรือประชาชนคนใดอยู่เหนือกฎหมาย รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยใช้อำนาจของตนผ่านทางกฎหมายและต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเช่นกันกฎหมายควรแสดงเจตจำนงของประชาชน มิใช่ของกษัตริย์ เผด็จการ ทหาร ผู้นำทางศาสนา หรือพรรคการเมืองที่ตั้งกันขึ้นมาเอง

ดังนั้น ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยจึงเต็มใจเชื่อฟังกฎหมายของประเทศ เพราะพวกเขาอยู่ภายใต้กฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ เช่นกัน ความยุติธรรมเกิดขึ้นได้เมื่อกฎหมายถูกกำหนดขึ้นโดยคนที่ต้องเคารพกฎหมายนั้นด้วย

ภายใต้หลักนิติธรรมที่แข็งแกร่งนั้น ระบบศาลที่เข้มแข็งและเป็นอิสระควรมีอำนาจ ทรัพยากร และเกียรติภูมิมากพอที่จะควบคุมเจ้าหน้าที่ของรัฐ แม้กระทั่งผู้นำระดับสูงให้อยู่ภายใต้ กฎหมายและระเบียบต่างๆได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้พิพากษาจึงควรผ่านการศึกษอบรมอย่างดีเยี่ยม มีความเป็นมืออาชีพ เป็น อิสระและเป็นกลาง เพื่อดำรงบทบาทที่จำเป็นในระบบกฎหมายและการเมือง ผู้พิพากษาจะต้องยึด มั่นในหลักการของระบอบประชาธิปไตย

กฎหมายของระบอบประชาธิปไตยต้องมีทรัพยากรรองรับหลายรูปแบบเช่นรัฐธรรมนูญที่เป็นลายลักษณ์อักษร กฎหมาย กฎระเบียบ การสอนศาสนาและจริยธรรม การปฏิบัติตามประเพณี และวัฒนธรรม ไม่ว่าจะมามีที่มาอย่างไร กฎหมายควรปกป้องคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของ ประชาชนดังนี้ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าประชาชนทุกคนจะต้องได้รับการคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน ภายใต้กฎหมาย ดังนั้นกฎหมายจึงไม่มีผลบังคับใช้กับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มคนใดกลุ่มคน หนึ่งเป็นการเฉพาะ ประชาชนต้องไม่ถูกจับกุม ถูกตรวจค้นบ้าน หรือถูกยึดทรัพย์สินโดยพลการ ประชาชนที่ถูกกล่าวหาว่ามีความผิดทางอาญามีสิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดีอย่างรวดเร็ว พร้อมกับ ได้รับโอกาสในการเผชิญหน้าและซักถามฝ่ายโจทก์ และเมื่อถูกตัดสินว่ากระทำผิด จะต้องไม่ถูก ทำโทษด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือผิดปกติ

ประชาชนต้องไม่ถูกบังคับให้การที่เป็นการกล่าวโทษต่อตนเอง ในประเทศไทย คำ นามธรรมอย่าง หลักนิติธรรม หรือที่ใช้กันมาก การเคารพต่อกฎหมาย นี้บางครั้งก็อาจทำให้ไขว้เขว ในข้อเท็จจริงได้เหมือนกัน ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กฎหมายมีลักษณะส่วนหนึ่งคือการใช้กำลัง แต่ การใช้กำลังโดยตัวแทนของสังคมนั้น ก็จะต้องอยู่ในขอบเขตพอเหมาะกับกรณีเป็นไปตามครรลอง ของระบบการปกครองในสังคม ไม่รุนแรงจนเกินไปหรือตามอำเภอใจ เพราะไม่เช่นนั้นก็จะ กลายเป็นสังคมเผด็จการมิใช่สังคมนิติธรรม

ประเทศไทยเมื่อยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ที่ดำรงอยู่ ในทศพิธราชธรรมออกกฎหมายเพื่อความ สุขสมบูรณ์ของพสกนิกร กฎหมายหรือพระบรมราช โองการที่ทรงประกาศใช้ จึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชน ในสมัยกรุงสุโขทัย พ่อขุน รามคำแหงมหาราชทรงอนุญาตให้ราษฎรซึ่งเดือดร้อนถวายเรื่องร้องทุกข์แก่พระองค์ได้โดยตรง ถ่วงมาในสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯก็ทรงดำเนินตาม โปรดเกล้าฯให้ ราษฎรซึ่งถูกข้าราชการกดขี่ข่มเหงรีดไถ ถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ได้ทุกๆวัน โคน ทำให้ พระองค์สามารถลงพระราชอาญาแก่ข้าราชการทุจริตเหล่านั้น ทำให้ประชาชนได้รับความเป็น

ธรรมมากขึ้น ความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ในอันที่จะปกครองและตรากฎหมายบังคับ จึงเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป

ภายหลังเปลี่ยนการปกครองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย สถาบันตรากฎหมายทั้งสถาบันทางการเมืองและทางสังคมได้มาอยู่ในมือประชาชน โดยประชาชนตรากฎหมายปกครองเอง เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทุกคน แต่การณ์กลับเป็นอีกอย่าง ประเทศไทยหาได้เป็นนิติรัฐตามที่ว่ากันเกือบตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สถาบันตรากฎหมายทำหน้าที่สร้างกฎเกณฑ์เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่คนบางกลุ่ม โดยไม่คำนึงถึงการปกครอง กฎหมายจึงเป็นเครื่องมือที่จะรักษาอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองไว้ ประชาชนมิได้มีความไว้วางใจแก่รัฐบาลซึ่งปกครองประเทศไทย มิเคยได้รับความยินยอมให้ปกครอง ความชอบธรรมของสถาบันตรากฎหมายในสายตาของประชาชนเป็นสิ่งที่แทบจะไม่มีอยู่เลย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองหลักนิติธรรมในสังคมไทยได้พัฒนาไปอย่างลุ่มๆดอนๆ บางช่วงสมัยหลักนิติธรรมได้ลงมาสู่จุดต่ำสุด เมื่อผู้ปกครองกุมอำนาจรัฐทั้งนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการไว้เพียงลำพังและใช้อำนาจนั้นฉ้อฉลสังคมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ภายหลังเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม 2516 ประชาชนมีความตื่นตัวในเรื่องสิทธิเสรีภาพทางการเมืองมากขึ้น ความรู้สึกที่ว่า ผู้ปกครองจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกปกครองได้รับการขานรับอย่างกว้างขวาง หลักนิติธรรมปรากฏขึ้นค่อนข้างเด่นชัดในสังคมไทย ดังสะท้อนจากคำปราศรัยของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นต่อที่ประชุมสมาชิกสโมสรรโตารีภาคพื้นเอเชีย เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2518 ว่า โดยภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากประชาชนอย่างถูกต้อง ทำให้รัฐบาลมีพื้นฐานทางกฎหมายที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศไทยให้อยู่ในกรอบของตัวบทกฎหมายได้เสมอ เรามีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบต่อประชาชน โดยการไม่ยินยอมตอบสนองตามความเรียกร้องของกลุ่มพลังต่างๆเสมอไป เพราะถ้าทำดังนั้นพร้าเพรี บ้านเมืองเราก็คงจะกลายเป็นอนาธิปไตย ไร้ชื่อแปและไม่เป็นประชาธิปไตยอีกต่อไป คงต้องใช้เวลาอีกสักกระยะหนึ่งกว่าหลักนิติธรรมจะหยั่งรากลึกในสังคมไทย เพราะไม่มีใครที่จะต้านกระแสความต้องการของประชาชนได้ตลอดไป เมื่อใดข้าราชการซึ่งเป็นผู้ปกครองมาแต่เดิมได้ตระหนักยอมรับถึงสิทธิความชอบธรรมของประชาชนที่จะปกครองตนเอง ที่จะเลือกผู้ปกครองของเขาเอง หลักนิติธรรมก็คงจะพัฒนามั่นคงในสังคมไทย

ระบบการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี หรือหลักธรรมาภิบาล(GOOD GOVERNANCE)

หลักธรรมาภิบาล หมายถึง แนวทางในการจัดระเบียบเพื่อให้สังคมของประเทศทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจ เอกชนและภาคประชาชน สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และตั้งอยู่ใน ถูกต้องเป็น ธรรม ตามหลักพื้นฐานการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีประกอบด้วย 6 หลักการ ดังนี้

1. **หลักนิติธรรม (The Rule of Law)** หลักนิติธรรม หมายถึง การปฏิบัติตามกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ โดยถือว่าเป็นการปกครองภายใต้กฎหมายมิใช่ตามอำเภอใจ หรืออำนาจ ของ ตัวบุคคล จะต้องคำนึงถึงความเป็นธรรม และความยุติธรรม รวมทั้งมีความรัดกุมและ รวดเร็ว ด้วย

2. **หลักคุณธรรม (Morality)** หลักคุณธรรม หมายถึง การยึดมั่นในความถูกต้อง ดีงาม การ ส่งเสริม ให้อุบลากรพัฒนาตนเอง ไปพร้อมกัน เพื่อให้บุคลากรมีความซื่อสัตย์ จริงใจ ขยัน อดทน มีระเบียบวินัยประกอบอาชีพสุจริตเป็นนิสัยประจำชาติ

3. **หลักความโปร่งใส (Accountability)** หลักความโปร่งใส หมายถึง ความโปร่งใส พอ เทียบได้ว่ามีความหมาย ตรงข้าม หรือเกือบตรงข้าม กับการทุจริต คอร์รัปชัน โดยที่เรื่องทุจริต คอร์รัปชัน ให้มี ความหมายในเชิงลบ และความน่าสะพรึงกลัวแฝงอยู่ ความโปร่งใสเป็นคำศัพท์ที่ ให้แง่บวกในเชิงบวก และให้ความสนใจในเชิงสงบสุข ประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ได้สะดวก และเข้าใจง่าย และมีกระบวนการให้ประชาชนตรวจสอบความถูกต้องอย่างชัดเจนในการนี้ เพื่อเป็น สิริมงคลแก่บุคลากรที่ปฏิบัติงานให้มีความโปร่งใส ขออัญเชิญพระราชกระแสนั่งในองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ได้ทรงมีพระราชกระแสนั่ง ได้แก่ ผู้ที่มี ความสุจริต และบริสุทธิ์ใจ แม้จะมีความรู้่น้อยก็ยอมทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้มากกว่าผู้ที่มี ความรู้มาก แต่ไม่มีความสุจริต ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ

4. **หลักการมีส่วนร่วม (Participation)** หลักการมีส่วนร่วม หมายถึง การให้โอกาสให้ บุคลากรหรือผู้มี ส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการ บริหารจัดการเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่อง ต่าง ๆ เช่น เป็นคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และหรือ คณะทำงาน โดยให้ข้อมูล ความคิดเห็น แนะนำปรึกษา ร่วมวางแผนและร่วมปฏิบัติ

5. **หลักความรับผิดชอบ (Responsibility)** หลักความรับผิดชอบ หมายถึง การตระหนักในสิทธิและหน้าที่ ความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม การใส่ใจปัญหาการบริหารจัดการ การกระตือรือร้นในการแก้ปัญหา และเคารพในความคิดเห็นที่แตกต่าง รวมทั้งความกล้าที่จะยอมรับผลดีและผลเสียจากกระทำของตนเอง

6. **หลักความคุ้มค่า (Cost-effectiveness or Economy)** หลักความคุ้มค่า หมายถึง การบริหารจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม โดยบรรณาการให้บุคลากรมีความประหยัด ใช้วัสดุอุปกรณ์อย่างคุ้มค่า และรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ยั่งยืน

สิ่งที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงในฐานะลักษณะสำคัญของหลักนิติธรรม คือ

1. ประชาธิปไตย เป็นเครื่องกลไกสำหรับการเลือกผู้นำทางการเมือง สังคมหลายแห่งใช้แนวทางประชาธิปไตยเพื่อกำหนดว่าใครมีอำนาจที่จะบัญญัติกฎหมาย (การโหวตเพื่อผู้บัญญัติกฎหมาย) และเพื่อสร้างกฎหมายที่ชอบ(การโหวตบนกฎหมายที่ถูกเสนอ) ประชาธิปไตยยังเกี่ยวข้องในฐานะอุดมการณ์ที่มีสิทธิชอบด้วยกฎหมายซึ่งจัดตั้งการบังคับที่ต้องดำเนินการของกฎหมาย กล่าวคือ เพราะประชาชนหรือตัวแทนของพวกเขาสร้างกฎหมาย ดังนั้นพวกเขาจึงเห็นชอบด้วยและถูกผูกมัด อย่างไรก็ตาม ถ้าหากความเข้าใจเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับหลักนิติธรรมแล้ว ความต้องการประชาธิปไตยก็จะไม่สำคัญนักเนื่องจากระบบที่ไม่เป็นประชาธิปไตยต่างๆเองก็สามารถทำให้ประชาชนพึงพอใจได้เช่นเดียวกัน

2. แนวคิดพื้นฐานของหลักนิติธรรมไม่ได้ให้ข้อกำหนดใดๆเกี่ยวกับเนื้อหาของกฎหมาย การเปิดเผยเกี่ยวกับเนื้อหาทำให้หลักนิติธรรมอ่อนโยนรับฟังต่อระบบทางวัฒนธรรม สังคมและการเมืองทุกประเภท หลักนิติธรรมไม่ได้กำหนดประเภทของกฎหมายที่สังคมต้องมีและไม่ได้แสดงข้อบ่งชี้ข้อจำกัดเฉพาะใดๆของกฎหมาย แต่สิ่งที่ต้องการก็เพียงว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและพลเมืองถูกผูกมัดโดยและต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่ว่าจะไรก็ตามที่กฎหมายอาจกำหนดและรวมถึงหมายความว่า ระเบียบข้อบังคับการปกครองที่คดขี่ ไม่มีจริยธรรม กฎหมายสามารถถูกบัญญัติได้โดยปราศจากการฝ่าฝืนข้อกำหนดของหลักนิติธรรม

3. การพิจารณาตรวจสอบหลักนิติธรรมที่ดำเนินการไม่ได้ต้องการระบอบสิทธิมนุษยชน โดยตัวมันเอง การบังคับใช้สิทธิมนุษยชนอาจเป็นลักษณะหนึ่งของหลักนิติธรรมภายในระบบที่ทำให้ไว้ แต่ลักษณะทั้งหมดได้ถูกจัดตั้งโดยปราศจากการปกป้องสิทธิมนุษยชนที่จำเป็น

สรุปและข้อเสนอแนะ

1. หลักนิติธรรมไม่จำเป็นต้องเคารพต่อสิทธิมนุษยชน แม้ตัวมันเองจะต้องการประชาธิปไตยหรือเนื้อหาเฉพาะใดๆในกฎหมาย การพัฒนาหลักนิติธรรมไม่ได้ทำให้เชื่อมั่นได้ว่ากฎหมายหรือระบบกฎหมายเป็นสิ่งที่ดีหรือสมควรได้รับการเชื่อฟังในสภาพต่างๆ เมื่อกฎหมายบังคับใช้ตามคำสั่งของเผด็จการ หรือเมื่อกฎหมายกำหนดกลุ่มคุณค่าที่แปลกปลอมหรือเป็นปรปักษ์กับประชาชนหรือเมื่อกฎหมายถูกใช้โดยกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียวภายในสังคมเพื่อบังคับกีดกันอีกกลุ่มหนึ่ง กฎหมายสามารถเป็นอาวุธที่น่ากลัว ความถูกต้องกักต้อหลักนิติธรรมในสถานการณ์เหล่านี้ใช้เพื่อส่งเสริมเผด็จการกีดกันที่บังคับอย่างถูกกฎหมาย เป็นสิ่งสำคัญที่จะจำไว้ว่าหลักนิติธรรมเป็นสิ่งจำเป็นแต่ไม่พอเพียงต่อระบบกฎหมายที่เป็นธรรมและยุติธรรมอย่างสมเหตุสมผล

2. ก่อให้เกิดการขยายการบังคับทางกฎหมายไปยังขอบเขตอื่นจนมากเกินไป

ไม่ได้หมายความว่าสังคมไทยไม่มีหลักนิติธรรม แต่มุ่งหวังให้สิ่งที่มีอยู่พัฒนาไปสู่จุดสมดุลที่มีศักยภาพรองรับการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและการเมืองไปในทิศทางของการจัดการความขัดแย้งและลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นให้ลดน้อยลง เพราะหลักนิติธรรมเป็นเสมือนเสาหลักสำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่เชื่อมโยงทุกส่วนเข้าด้วยกัน ซึ่งเข้าใจกันอย่างน้อยที่สุดก็ในกรอบของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนา

เมื่อพูดถึงหลักนิติธรรมโดยทั่วไปมักจะเข้าใจความหมายและกระบวนการ ตลอดจนผลลัพธ์ไปในการสร้างความเคารพต่อบทกฎหมาย แต่ในชีวิตจริงเราทราบกันดีว่าเป้าหมายสำคัญ การส่งเสริมให้สังคมใดมีหลักนิติธรรมที่เข้มแข็ง นั้นย่อมหมายความว่าต้องการให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม ลดความเหลื่อมล้ำด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น ลดปัญหาการคอร์รัปชัน มีกลไกและกระบวนการในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมโปร่งใส ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นในการลงทุนจากต่างประเทศ จนเกิดความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ

หลักนิติธรรมจึงมิใช่เป็นเพียงการเคารพและเชื่อฟังคำพิพากษาของศาลเท่านั้น มิใช่การสรุปว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีหลักนิติธรรมแล้วเพราะมีผู้พิพากษาทำหน้าที่ในการตัดสินคดี และเราทุกคนเคารพคำพิพากษาของศาลก็เพียงพอแล้ว หรือเป็นเพราะเรามีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดประเทศก็เพียงพอที่จะกล่าวอ้างว่าเรามีความเป็นนิติรัฐที่สมบูรณ์แบบแล้วเช่นกัน กระบวนการเสริมสร้างหลักนิติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมจึงเป็นกระบวนการเสริมสร้างทางด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม และด้านการเมืองพร้อมกันไป การตั้งประเด็นเช่นนี้จึงสามารถจำเพาะเจาะจงในแง่มุมหนึ่งได้ว่ากระบวนการสร้างหลักนิติธรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ต้องเชื่อมโยงทุกด้านมิใช่เพียงเรื่องราวของการร่างกฎหมาย การตีความกฎหมาย และการบังคับใช้กฎหมายแต่เพียงด้านเดียว ทุกคนในสังคมจึงต้องถือว่าเป็นทั้งผู้เล่นและผู้มีส่วนได้เสียในการสร้างหลักนิติธรรมหรือร่วมกันสร้างความเป็นนิติรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจรัฐจะต้องทำหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างหลักนิติธรรมด้วยการเชื่อมโยงกระบวนการบริหารรัฐกิจเข้ากับกระบวนการสร้างวัฒนธรรมของสังคมนิติธรรม ทั้งยังเป็นการแสดงสปิริตของความเป็นประชาธิปไตยด้วยการบริหารบ้านเมืองด้วยความโปร่งใสตรวจสอบได้

สังคมไทยอยู่ในช่วงการหาความหมายและการสร้างความเชื่อมั่นในหลักนิติธรรมด้วยการพยายามสร้างนิติรัฐที่ทุกคนมีความเสมอภาคและเท่าเทียมกันตามที่รัฐธรรมนูญเขียนไว้ บทเรียนจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาพบว่าเราจับต้องรูปธรรมของความเป็นนิติรัฐที่ทุกคนเข้าถึงได้อย่างสะดวกและเท่าเทียมกันมาโดยตลอดนับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ต้องยอมรับว่าเกิดการสะดุดในการก้าวไปข้างหน้าอยู่เป็นระยะๆ การสะดุดหยุดลงหรือสะดุดหยุดอยู่ของการสร้างวัฒนธรรมหลักนิติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมไทยแทบทุกครั้งที่ผ่านมามักจะเกิดความสูญเสียเลือดเนื้อ จากนั้นก็จะเริ่มต้นเดินทางกันใหม่โดยละเอียดการสรุปบทเรียนร่วมกันอย่างจริงจัง หรืออย่างมากที่สุดก็อาจจะสรุปด้วยชุดความจริง ความรู้ และกระบวนการทางการเมืองของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

หากมองว่าการเสริมสร้างหลักนิติธรรมเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมสังคมที่ทุกฝ่ายจะต้องมีส่วนร่วมกัน การทำให้เกิดรูปธรรมในเรื่องนี้จะต้องเริ่มต้นที่การทำให้ระบบงานยุติธรรมจับต้องได้โดยประชาชนหมายความว่าประชาชนทุกคนต้องได้รับบริการด้านนี้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เรื่องนี้พูดกันมานานและเห็นว่ามีพัฒนาการที่ดีขึ้น แต่ยังคงมีปัญหาเรื่องความทั่วถึงและเท่าเทียมกัน อันเนื่องมาจากว่าสังคมไทยมีพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์ที่แข็งแกร่ง นอกจากนั้นต้องเปลี่ยนแนวคิดว่าระบบงานยุติธรรมต้องผูกขาดโดยรัฐเป็นผู้อำนวยความเป็นธรรมเท่านั้น แต่ต้องส่งเสริมให้เกิดระบบยุติธรรมทางเลือกภาคพลเมืองให้มากขึ้น เพื่อให้

ประชาชนรับรู้และตระหนักในศักยภาพของตนเองในการอำนวยความสะดวกเป็นธรรมในระดับชุมชน
ท้องถิ่น

การพัฒนากระบวนการยุติธรรมทางเลือกในสังคมไทยจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างรูปธรรมของ
หลักนิติธรรมที่จับต้องได้ และถือว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่สร้างวัฒนธรรมทางการเมือง
นำไปสู่ความเป็นนิติรัฐด้วยประชาชนเอง แต่แน่นอนว่ากระบวนการนี้ต้องใช้เวลาในการพัฒนา
เป็นขั้นตอนที่ต้องเน้นไปในทางสร้างกระบวนการเพื่อให้เกิดการพัฒนาไปในทิศทางและ
ความหมายที่ถูกต้องตามหลักการประชาธิปไตย

เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าผู้ถืออำนาจรัฐจะต้องทำหน้าที่ในการส่งเสริมด้วยอย่างน้อยที่สุด
ต้องไม่เกิดการทุจริตและหาผลประโยชน์จากกระบวนการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองเช่นนี้ไม่ว่า
ทางใดทางหนึ่ง และต้องหลีกเลี่ยงการใช้อำนาจรัฐไปในทางที่มีขอบเพื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เพื่อให้
กระบวนการนี้เป็นกระบวนการสู่ประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง

สรุป

หลักนิติธรรม คือ “การปกครองประเทศโดยกฎหมาย” กล่าวคือ บุคคลเสมอภาคกันใน
กฎหมาย บุคคลจักต้องรับโทษในการกระทำผิดอันใด ต่อเมื่อมีกฎหมายบัญญัติไว้ว่า การกระทำนั้น
เป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และจะต้องได้รับการพิจารณาคดีจากศาลยุติธรรม ที่มีความเป็น
อิสระในการชี้ขาดตัดสินคดี ไม่ว่าจะ เป็นข้อพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างเอกชนด้วยกันเองก็ดี หรือ
ระหว่างเอกชนกับรัฐก็ดี” อาจถือได้ว่าหลักนิติธรรมนั้น เป็นหลักสำคัญของนิติรัฐ ตลอดจนเป็น
รากแก้วของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยแท้

บรรณานุกรม

จรัญ โฆษณานันท์. **นิติปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2537.

บริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ของอุดมการณ์ “หลักนิติธรรม”

วรเจตน์ ภาคีรัตน์. **หลักนิติรัฐและหลักนิติธรรม**. กรุงเทพมหานคร :

www.oknation.net